

УДК 330.341.1:502:001.8

Рогач С.М.

*доктор економічних наук, доцент**Національного університету біоресурсів і природокористування України*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

METHODOLOGICAL FRAMEWORK OF ECOLOGIZATION OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

АНОТАЦІЯ

У статті проведено дослідження теоретико-методологічних засад інноваційного екологічно спрямованого розвитку національної економіки. Визначено концептуальні положення, принципи та особливості траєкторії екологізації інноваційного розвитку національної економіки як особливої інституції на засадах їх діалектичної взаємодії та збалансованості із потребами соціально-економічного розвитку суспільства.

Ключові слова: методологія, інноваційний розвиток, екологізація, концептуальні засади, принципи, національна економіка, трансформації, управління.

АННОТАЦИЯ

В статье проведено исследование теоретико-методологических положений инновационного экологически ориентированного развития национальной экономики. Определены концептуальные положения, принципы и особенности траектории экологизации инновационного развития национальной экономики как особой институции на основании их диалектического взаимодействия и сбалансированности с потребностями социально-экономического развития общества.

Ключевые слова: методология, инновационное развитие, экологизация, концептуальные положения, принципы, национальная экономика, трансформации, управление.

ANNOTATION

The research of the theoretical and methodological principles of innovative environmentally directed development of the national economics has been done in the article. Conceptual provisions, principles and characteristics of the ecologization trend of the national economics innovative development as a special institution on the basis of their dialectical interaction and balance with the needs of socio-economic development of society are identified.

Keywords: methodology, innovative development, ecologization, conceptual framework, principles, national economics, transformations, management.

Постановка проблеми. Україна на початку ХХІ століття визначила безальтернативним орієнтиром інноваційний розвиток, серед основних цілей якого повинні бути екологічні детермінанти. Безальтернативність інноваційного спрямування розвитку національної економіки зумовлена відставанням за багатьма показниками від розвинутих країн світу. Отже, екологічне спрямування інновацій є життєвою необхідністю якнайшвидшого переходу до моделі сталого розвитку, що передбачає пріоритет екологічних показників з метою забезпечення розширеного відтворення суспільних благ і підтримання належного стану навколишнього природного середовища.

Разом з тим поглиблення ринкових трансформацій і регулятивні перекоси в реалізації пріоритетів соціально-економічного розвитку країни обумовлюють потребу подальших транс-

формаційних змін і ґрунтового дослідження концептуальних засад екологізації інноваційного розвитку та визначення його ролі у формуванні інституціонального середовища національної економіки.

Відповідно, теоретична та практична значущість формування теоретико-методологічного та методичного підґрунтя переходу до інноваційного розвитку екологічного спрямування обумовлюють актуальність подальших досліджень у цій сфері.

Аналіз існуючих досліджень. У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі проблеми обґрунтування траєкторії подальшого інноваційного розвитку національних економік є наразі як інтенсивно досліджуваними, так і дискусійними. Вітчизняна парадигма екологізації інноваційного розвитку національної економіки формується під впливом фундаментальних і прикладних досліджень І. Бистрякова, І. Галиці, В. Гейця, З. Герасимчук, М. Данілюка, С. Ілляшенка, М. Корецького, С. Кірдіної, Л. Мельника, Є. Мішеніна, І. Недіна, В. Тамбовцева, С. Харічкова, Є. Хлобистова, В. Якубенка та ін. У працях зазначених учених основна увага приділяється вивченню передумов інноваційного екологічно спрямованого розвитку вітчизняної економіки, проблем та перспектив розвитку екологічно спрямованого підприємництва.

Незважаючи на глибину і різноплановість проведених досліджень, теоретичні аспекти та методологічні проблеми екологізації інноваційного розвитку національної економіки як особливої інституції у вітчизняній науковій літературі залишаються ще недостатньо розкритими. У той же час перехід до інноваційної економіки висуває досить серйозні вимоги щодо формування засад сталого екологічно безпечного розвитку соціальної та виробничої сфери, стилю та методів здійснення такої діяльності в сучасних умовах, що обумовлює необхідність проведення подальших досліджень цих проблем.

Відповідно, метою даної роботи було на основі аналізу сучасних науково-методичних підходів провести дослідження теоретико-методологічних передумов та особливостей траєкторії екологізації інноваційного розвитку економіки як важливої складової інституціонального середовища національного господарства.

Виклад основного матеріалу. Вирішення проблеми забезпечення екологічної спрямованості інноваційного розвитку вимагає вдосконалення методології свого обґрунтування. При цьому виникає необхідність, з одного боку, подолати певну складність обґрунтування шляхів запровадження екологічних імперативів безпосередньо у господарську діяльність. З іншого – відійти від стереотипів управління економічним розвитком, що склалися і які чинять опір процесу імплементації екологічних чинників у господарську практику. Із методологічних позицій успішне подолання такого опору повинно здійснюватися як з боку впорядкування економічної діяльності, так і з боку вдосконалення власне її екологічної спрямованості.

При забезпеченні збалансованості і незворотності даного процесу визначальним постає принцип формування на всіх рівнях господарської діяльності відповідності траєкторій управління екологічністю та економічною ефективністю в єдиній цілісній системі «людина – природа». З методологічної точки зору, така взаємодія повинна проходити в діалектично обумовленій категоріальній ланці: закон-принцип-критерій. При цьому закономірність щодо поступального соціально-економічного розвитку суспільства має узгоджуватися із принципом екологічної відповідності та критерієм екологічно адаптивної економіки.

В основу такого підходу має бути закладено концептуальне положення «екологічне є економічним», яке припускає, що збереження природних ресурсів і навколишнього середовища є вигідним у соціальних та економічних відношеннях. Адже чим більш раціональним та екологічно безпечним є підхід до використання природних ресурсів і середовища існування, тим менше вкладень потрібно для успішного економічного розвитку. Слід зазначити, що має сенс і зворотне твердження, що «економічне має бути екологічним». Дійсно, до того часу, поки природа не була зовнішнім обмежувачем господарської діяльності й існував великий запас ресурсів, екологія й економіка могли протиставлятися один одному як антиподи. Сьогодні, в умовах виснаження природно-ресурсного потенціалу, зусилля щодо його відтворення варто зіставляти з економічними результатами експлуатації природи. Відповідно, екологія й економіка повинні налагоджувати свої відносини на рівні підтримки умов паритетності та рівновигідного партнерства.

При цьому, на думку Н.Ф. Реймерса, управляти треба перш за все суспільно-економічними процесами. Вони хоча і саморозвиваються, але є значно простішими по суті і краще вивченими [1, с. 67].

Методологія виявлення особливостей екологізації інноваційного розвитку передбачає врахування двох істотних аспектів. Один – пов'язаний з виявленням носіїв екологічного імперативу у структурі соціально-економічного

регулювання, інший – з визначенням траєкторії розвитку економіки з відображенням динаміки підходів щодо врахування екологічного чинника. Зазначені аспекти набувають специфічних рис під впливом типу економіки, в якому вони розглядаються.

У більшості країн, які стоять на індустріальній та постіндустріальній сходинці розвитку, формуються нові технологічні устрої, домінуючу роль у яких виконують інформація та сфера послуг. З екологічного погляду важливим стає питання врахування чинника зміни масштабу технологічного модуля, який обумовлює собою як нові проблеми, так і можливості їх вирішення.

Нова технологічна парадигма визначається науковцями як «системофактурна». Вона характеризується переходом від масового стандартизованого виробництва до індивідуалізованого. Організація дрібносерійного виробництва при високій якості та низьких витратах вимагає змін у структурі виробництва, умовах праці, а також підвищення кваліфікації працівників [2, с. 20].

Як свідчить практика розвинених країн, технологічна еволюція відбувається на фоні різноманіття форм власності. При цьому, з одного боку, відбувається концентрація власності, а з іншого – її індивідуалізація. В умовах розвитку різних форм власності складається багатокладність форм господарювання. Світові тенденції свідчать, що переважну питому вагу в чисельності підприємств займають дрібні та середні фірми. При цьому важливо, що в західних країнах держава за допомогою податків мобілізує від 30 до 50% ВВП [3, с. 103], що дозволяє їй посісти вагоме місце на ринках товарів і капіталу.

Рисами нової цивілізації, що формується в даний час, за Е. Тоффлером, є: гнучке виробництво; ринкові «ніші»; розповсюдження часткової зайнятості; повернення робочого місця в домашні умови [4]. Визначальним при цьому є те, що виникає нова система створення багатства яка спирається не на мускульну силу, а на інтелект.

У зв'язку з цим заслуговує на увагу погляд М. Портера, який зазначає, що післявоєнна індустріальна історія – це історія не експлуатації достатку, а історія створення достатку. Це історія не використання переваг, а боротьби з несприятливими умовами. Національні несприятливі умови, якщо до них підходити правильно, породжують енергію для інноваційних змін. Тиск і виклик, а не «спокійне життя» привели фірми і країни до процвітання [5, с. 123]. Наведена думка дає підстави зробити висновок, що якщо під «достатком» і «багатством» розуміти їх екологічні аналоги, то практично траєкторія економічного управління повністю може бути вписаною у траєкторію екологічного управління.

У даному ракурсі інновацією екологічного спрямування можна вважати такі інноваційні зміни, що сприяють зниженню інтегрального

екологічного впливу з розрахунку на одиницю сукупного суспільного продукту в довгостроковій перспективі. Важливо зазначити, що екологічне поліпшення від впровадження таких інновацій в локальному або тимчасовому масштабах може супроводжуватися значними екологічними наслідками в інших сферах або в подальших періодах. З методологічної точки зору, будь-яке явище має розглядатися з позицій системного аналізу, що забезпечує можливість розглядати його через повний спектр взаємопов'язаних процесів, що відбуваються у системі.

Істотним методологічним аспектом в екологізації інноваційного розвитку має бути встановлення збалансованого співвідношення ринкових і неринкових методів управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища. Характер зазначених відносин багато у чому залежить від обраних моделей господарського розвитку. При цьому важливо враховувати, що моделі господарського розвитку знаходяться в певному ієрархічному та діалектичному взаємозв'язку. У цьому відношенні заслуговують на увагу виділені Р. Чибиковим три абстрактні моделі: 1) започаткований А. Смітом, саморегульований ринок, тобто високий ступінь ринковості, або економіка «казино»; 2) державне регулювання економіки з високим ступенем інструменталізму; 3) змішана економіка, де свобода ринку поєднується із заходами щодо захисту від ринку [6, с. 78].

Сьогодні більшість фахівців сходяться на думці, що саморегульований ринок і високий ступінь інструменталізму (нерозвиненість ринкових відносин) у чистому вигляді є неможливими і певною мірою руйнівними. Тенденції етатизму, що посилюються об'єднувальними процесами в Європі, є характерними для Німеччини, Франції, Швейцарії, Італії та інших країн. Більше того, суспільно-політична думка і практика в розвинених країнах стрімко йдуть у бік могутнішого, детальнішого регулювання і відповідно до заперечення свободи приватних відносин [2, с. 24].

Відповідно, загальносвітовою тенденцією є рух до «соціально орієнтованого ринкового господарства» з властивою йому змішаною економікою. Процеси соціалізації, гуманізації та екологізації суспільного розвитку стали останнім часом найінтенсивнішими.

Характерною межею процесу переходу до суспільства, де матеріальне виробництво прискорено витісняється, а головним ресурсом стає творчий, інноваційний потенціал працівника, є те, що ступінь урегульованості і соціалізації економіки зростає, хоча і має нелінійний характер.

Типовим для «соціально орієнтованого ринкового господарства» є утворення змішаних форм власності. Для країн з перехідною економікою і вищевикладеними тенденціями характерні специфічні обставини, серед як визначальні слід виділити наступні: 1) якщо на

Заході рух до «соціального ринкового господарства» йшов (і йде) відштовхуючись від панування приватної власності з переважанням її індивідуальної форми, то в пострадянських країнах – від монополії державної власності; 2) якщо на Заході цей рух здійснюється у порядку еволюції розвиненої ринкової системи за допомогою внесення до неї пов'язаних перш за все з діяльністю держави коригуючих елементів, то у нас – шляхом «лібералізації» тотально державної економіки, де товарно-грошові відносини були пригнічені [7].

Таким чином, для України нагальною проблемою є захист не тільки економіки, але й природи від свавілля і некомпетентності власника. Тотальна заміна державної власності на індивідуальну приватну власність формує стан нестійкої рівноваги. Але для такого стану, в екологічному відношенні, характерними стають значні необоротні процеси. Негативні екологічні процеси ініціюються ситуацією, що характеризується як інституційна «пастка», при якій, як зазначає А. Колганов: 1) роль корпоративно-монополістичного регулювання в економіці більш значуща, ніж регульовальна сила держави і саморегулювання ринку; 2) інституційна структура держави і ринку ослаблена або, навпаки, ще не склалася [8, с. 54].

Адаптація економічної структури до вимог ринку вимагає вирішення проблеми структурної перебудови, з якою пов'язаний ряд неминучих радикальних перетворень. Для екологізації інноваційної діяльності важливим концептом є зміна самого типу господарюючих суб'єктів. Так, місце підприємства як основної госпрозрахункової одиниці (поза сектором товариств і індивідуальним сектором) займає корпорація. При цьому значна частка економічної діяльності зосереджується на корпораціях із складно розподіленою в просторі економічною структурою. Іншими стають моделі організаційно-інституційної структури, включаючи моделі концентрації виробництва і капіталів.

Усе вищевикладене свідчить про те, що просторово-часові процеси інноваційного розвитку і формування екосистем не збігаються. У першу чергу це стосується питання локалізації центрів управління, що посилює розрив у зворотному зв'язку з боку природної підсистеми.

Таким чином, ринок не тільки не несе із собою автоматичного вирішення екологічних проблем, а, навпаки, ускладнює характер екологізації діяльності, оскільки вимагає пошуку нових форм об'єднання або хоча б узгодження проблем екологічного і економічного інноваційного розвитку. Виникає ситуація, коли необхідність упорядкування природоохоронної і природозахисної діяльності у разі згортання регульовальних функцій державного сектора вимагає формування в національному господарстві ядра з великих і дуже великих регіональних і трансрегіональних економічних структур. Тому об'єднувальним початком має виступати

територіальна економіка, яка зможе забезпечити скорочення зворотних екологічних зв'язків. Також вона зможе забезпечити гармонізацію тенденцій екологічної самостійності регіонів з розширенням економічної самостійності, обумовленої активізацією фінансових джерел і їх перерозподілом.

Реформація системи екологічного управління повинна вироблятися в руслі загальних процесів децентралізації економіки, що припускають перерозподіл повноважень між загальнодержавними і регіональними структурами [9]. Сформуванню бази, що дозволить територіальним органам управління реалізувати свої екологічні установки, можливо тільки при чіткому налагодженому механізмі взаємодії регіонів з центром і між собою. Створення передумов для максимальної децентралізації ухвалення екологічного рішення в рамках єдиного загальнодержавного еколого-економічного простору повинне ґрунтуватися на фундаментальній спільності екологічних цілей, що забезпечують проведення на конкретних рівнях управління саме тієї екологічно спрямованої національної політики, що найбільшою мірою узгоджується з реальними потребами окремих регіонів і держави у цілому.

Екологічну політику, у свою чергу, доцільно розвивати на основі пріоритетного підходу до бюджетної і соціальної політики. По суті, це вимагає підвищення ролі бюджетів адміністративних областей і регіонів, що виділяються за еколого-економічною ознакою в консолідованому бюджеті держави, і формування трьох дійсно самостійних бюджетних систем: загальнодержавної, регіональної, локальної. Як правило, ця трирівнева система вимагає встановлення чітко розмежованої відповідальності за виконання екологічних, соціальних і економічних задач.

Таким чином, істотною методологічною передумовою вирішення проблеми впровадження екологічного імперативу в загальну систему інноваційного розвитку є урахування територіального чинника упорядкування господарської діяльності.

Слід зазначити, що екологічні вимоги задають параметри вибору достатньо відчутних за рангами територіальних модулів управління, що охоплюють цілісні екосистеми, порівняно енергетично ефективними виробничими територіальними структурами. Гармонізація взаємодії екологічної та виробничої підсистем, у першу чергу, вирішується на регіональному рівні, що ставить його в ряд пріоритетних. Сам факт підходу до оцінки значущості регіонального рівня управління з екологічної і економічної позицій вказує на прояв загального системоперіодичного закону, що охоплює цілісну еколого-економічну систему.

Регіональну систему управління екологічно спрямованим інноваційним розвитком суспільства доцільно формувати на концептуальних

засадах: зосередження (концентрації), поліцентризму, територіальності та диференціації.

Урахування зазначених засад призводить до ускладнення внутрішньої структури території держави. Однак слід ураховувати, що у разі їх дотримання створюються умови дії принципу самоорганізації двох підсистем, що забезпечують якісно нові інтеграційні процеси які ґрунтуються, з одного боку, на природних силах, а з іншого – на силі економічного інтересу. У такому разі поява ряду полюсів і центрів, що не суперечать розвитку екологічної підсистеми, сприяє просторовій експансії капіталу, товарів, сучасних технологій, додаючи необхідного динамізму випереджальному розвитку регіонів у внутрішньодержавному просторі. У сфері реалізації внутрішньо регіонального потенціалу доцільна екологічно обґрунтована концепція поліцентризму, що передбачає підвищення самостійності не тільки регіональних, але й місцевих центрів (районний рівень, середні та малі міста), а також формування полюсів економічного зростання на основі використання всього різноманіття ресурсів певної території. Інвестування екологічної діяльності значною мірою залежить від рівня внутрішньо регіонального потенціалу. Останній може розвиватися на основі надання територіальним об'єктам різних правових статусів (вільна економічна зона, зона вільного підприємництва, зона вільної торгівлі, офшорна зона, біосферний заповідник, національний парк, зона екологічного лиха тощо). Такий розвиток територій, безумовно, стимулює приплив іноземних інвестицій та впровадження інновацій, у тому числі екологічного спрямування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, ефективність зусиль з імplementації екологічного імперативу в структуру інноваційного розвитку визначається, в першу чергу, прагненням самої системи управління адаптуватися до екологічних реалій. Для виконання такого завдання варто формувати гнучку систему регіональних і територіальних форм управління екологічно спрямованою діяльністю при широкому використанні ринкових механізмів. Розуміння реальності як часу, так і простору інституційних трансформацій дозволяє констатувати, що змістом переходу національної економіки на інноваційний шлях розвитку є не стільки реформування економічної політики і методів господарювання, скільки перетворення соціально-економічних відносин. Саме соціально-економічні відносини суспільного розвитку є основною домінантою, а економічні чинники задають лише «область допустимих значень» відповідних трансформацій. З урахуванням процесу збільшення різноманітності природо-експлуатуючих суб'єктів виникає необхідність інституціоналізації керуючої функції держави. У цілому успіх екологічних перетворень може бути забезпечений за умови, якщо держава реально зафіксує екологічний імператив у своїй

пріоритетні цілі, за якими виробляється оцінка результативності політики реформ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Реймерс Н.Ф. Экология: теория, законы, правила, принципы и гипотезы / Н.Ф. Реймерс. – М. : Журнал «Россия молодая», 1994. – № 46. – 367 с.
2. Проблеми управління інноваційним підприємництвом екологічного спрямування : [монографія] / За заг. ред. О.В. Прокопенко. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. – 512 с.
3. Куликов В. Экономические основы демократизации общества: краткий спецкурс / В. Куликов // Российский экономический журнал. – 1995. – № 2. – С. 102-107.
4. Toffler A. Power shift, Knowledge, Wealth and Violence at the Edge of the 21-st Century. – N.Y., 1991. – 356 p.
5. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер. – М., 1992. – 310 с.
6. Чибиков Г. Трактовки модели динамического развития и ее элементов / Г. Чибиков // Российский экономический журнал. – 1995. – № 2. – С. 75-83.
7. Economic Governance. Scientific Background on the Sveriges Riksbank Prize in Economic Sciences in Memory of Alfred Nobel 2009 (compiled by the Economic Sciences Prize Committee of the Royal Swedish Academy of Sciences). nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/2009/sci.html.
8. Колганов А. Закономерности переходной экономики: экономические тенденции и модели / А. Колганов // Вопросы экономики. – 2005. – № 2. – С. 50-60.
9. Рябоконт В.П. Соціально-економічна сутність аграрної політики та шляхи її реалізації / В.П. Рябоконт // Економіка АПК. – 2011. – № 6. – С. 3-8.